HSR London International Conference on Multidisciplinary Academic Research
(HSR-ICMAR) 2026
https://houghtonstreetreview.com/index.php/conference

UMUMIY O‘RTA TA’LIM MAKTABLARIDA GEOGRAFIYA FANINI O‘QITISHDA TA’LIM MUHITINING MAVJUD HOLATI VA MUAMMOLARI TAHLILI

Toshimova Zarnigor Qayumqulovna
Turon universiteti “Tabiiy fanlar” kafedrasi stajyor o'qituvchisi
E-pochta: zarnigortoshimova@gmail.com
Tel raqami: 978010717
https://doi.org/10.5281/zenodo.21397726

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablarida geografiya fanini o‘qitishda mavjud ta’lim muhiti, uning hozirgi holati va tizimda yuzaga kelayotgan muammolar tahlil qilinadi. Tadqiqotda darsliklar sifati, moddiy-texnik baza, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish darajasi hamda pedagog kadrlarning kasbiy salohiyati bilan bog‘liq masalalar o‘rganilgan. Tahlillar asosida maktablarda geografiya ta’limi samaradorligini oshirish, o‘quv jarayonini modernizatsiya qilish va aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: umumiy o‘rta ta’lim, geografiya ta’limi, ta’lim muhiti, muammolar tahlili, o‘qitish metodikasi, moddiy-texnik baza, innovatsion yondashuv.

Аннотация: В данной статье анализируется состояние образовательной среды и существующие проблемы при обучении географии в общеобразовательных школах. В исследовании изучаются вопросы, связанные с качеством учебников, материально-технической базой, уровнем использования современных информационных технологий и профессиональным потенциалом педагогических кадров. На основе проведенного анализа разработаны научно-практические рекомендации по повышению эффективности географического образования в школах, модернизации учебного процесса и устранению выявленных недостатков.

Ключевые слова: общее среднее образование, географическое образование, образовательная среда, анализ проблем, методика обучения, материально-техническая база, инновационный подход.

Abstract: This article analyzes the current state of the educational environment and existing problems in teaching geography in general secondary schools. The study examines issues related to the quality of textbooks, material and technical base, the level of integration of modern information technologies, and the professional capacity of teaching staff. Based on the analysis, scientific and practical recommendations have been developed to enhance the effectiveness of geography education in schools, modernize the learning process, and eliminate the identified shortcomings.

Keywords: general secondary education, geography education, educational environment, problem analysis, teaching methodology, material and technical base, innovative approach.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasida umumiy o‘rta ta’lim tizimini tubdan isloh qilish, ta’lim sifatini xalqaro andozalar darajasiga ko‘tarish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Prezidentning 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan “Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi” [6] aynan shu maqsadga xizmat qiladi, chunki unda o‘quv dasturlari, metodika va, eng muhimi, o‘quv jarayoni kechadigan ta’lim muhitini tubdan yangilash vazifasi belgilangan.

Geografiya — tabiat va jamiyat o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni, hududiy tuzilmalarni va global jarayonlarni yaxlit tasavvur etishga o‘rgatuvchi fan sifatida o‘quvchida fazoviy tafakkur, ekologik ong va vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirishda o‘rnini boshqa fan bosa olmaydi. Biroq bu vazifaning bajarilishi ko‘p jihatdan geografiya darsi o‘tiladigan muhitning — kabinetning jihozlanishi, kartografik va raqamli vositalarning mavjudligi, dala amaliyoti va tashqi muhitdan foydalanish imkoniyatlarining — qay darajada zamonaviy talablarga javob berishiga bog‘liq. Shu bois mavzuning dolzarbligi nafaqat metodik, balki umummilliy ta’lim islohotining amaliy natijadorligi nuqtai nazaridan ham yuqoridir.

Ta’lim muhiti (learning environment) tushunchasi zamonaviy geografik ta’lim tadqiqotlarida sinf xonasi bilan chegaralanmaydi, balki fazoviy, texnologik va ijtimoiy-psixologik komponentlarni o‘z ichiga olgan yaxlit tizim sifatida talqin etiladi. Xalqaro geografik ta’lim tadqiqotlari doirasida R. De Migel Gonsales tomonidan Xalqaro geografiya ittifoqi (IGU) Geografik ta’lim komissiyasining bir asrlik faoliyati tahlil qilinar ekan, geografik ta’limning xalqaro xartiyalarida o‘quv muhitini zamonaviylashtirish va global tushunish (global understanding) konsepsiyasini joriy etish uzoq yillik ustuvor yo‘nalish sifatida ko‘rsatib o‘tilgan [2]. Shu bilan bir qatorda, so‘nggi tadqiqotlar geografiya o‘qituvchilarining kasbiy bilimi (pedagogik-mazmuniy bilim) va e’tiqodlarini o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, S. J. Li va J. Krivalt tomonidan 44 nafar Viktoriya (Avstraliya) o‘rta maktab o‘qituvchisi ishtirokida o‘tkazilgan so‘rov natijalari shuni ko‘rsatadiki, tadqiqotga asoslangan (inquiry-based) o‘qitish strategiyasini amalga oshirishda o‘qituvchilarning nazariy tayyorgarligi bilan amaliy imkoniyatlari (jumladan, moddiy-texnik baza) o‘rtasida sezilarli tafovut mavjud [1]. Bu tafovut, avvalambor, ta’lim muhitining bir xilda rivojlanmaganligidan kelib chiqadi.

Yaqin Sharq mintaqasi misolida M. A. an-Nofli Ummon davlat maktablarida geografiya fani mazmunini “Geography for Life” milliy standartlari bilan solishtirib tahlil qilar ekan, o‘quv dasturi mazmunining zamonaviyligi bilan uni amalga oshiruvchi o‘quv muhiti (resurslar, kartalar, AKT vositalari) o‘rtasidagi nomutanosiblik ko‘plab rivojlanayotgan davlatlar uchun umumiy muammo ekanini ta’kidlaydi [3]. Bu xulosa O‘zbekiston sharoiti uchun ham metodologik ahamiyatga ega, chunki milliy o‘quv dasturi islohoti moddiy-texnik ta’minotdan ustun sur’atda olib borilmoqda.

Rossiya Federatsiyasida geografiya kabinetlarini jihozlash normativ-huquqiy hujjatlar darajasida qat’iy tartibga solingan bo‘lib, bu ta’lim muhitini davlat miqyosida standartlashtirish tamoyilini aks ettiradi. Ammo normativ baza mavjudligining o‘zi amaliy natijani kafolatlamaydi — buni MDH hududidagi ilmiy tadqiqotlar ham tasdiqlaydi. Xususan, Qozog‘iston Respublikasi (Ayirtov tumani, Shalkar qishlog‘i) o‘rta maktab o‘qituvchisi A. A. Ahmetova tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotda raqamli ta’lim resurslari geografiya fanini o‘qitish sifatini oshiruvchi samarali vosita sifatida ko‘rsatilgan, biroq ularni joriy etish o‘qituvchining texnik-metodik tayyorgarligiga va maktabning raqamli infratuzilmasiga bevosita bog‘liqligi ta’kidlangan [4]. Bu — ta’lim muhitining texnologik komponenti bo‘yicha MDH davlatlarida ham yechilmagan muammo mavjudligini ko‘rsatadi.

Qozog‘iston tajribasi ham diqqatga sazovor: J. Duysebaeva tomonidan tayyorlangan uslubiy qo‘llanmada geografiyani o‘qitish metodikasining zamonaviy bosqichi, o‘quv kursining ta’lim konsepsiyasi va standarti hamda geografiya fanini o‘qitishda innovatsion-texnologik usullarni joriy etish masalalari yoritilgan bo‘lib, muallif o‘quvchi mustaqil ishini tashkil etish va sinfdan tashqari mashg‘ulotlarni ta’lim muhitining ajralmas qismi sifatida talqin qiladi [5]. Bu yondashuv O‘rta Osiyo mintaqasidagi ta’lim tizimlarining umumiy tarixiy-metodik zaminga egaligini ko‘rsatadi va milliy tajribani boyitishda qiyosiy tahlil imkoniyatini beradi.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda geografiya ta’limini rivojlantirish borasida tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, Milliy o‘quv dasturi 2021/2022 o‘quv yilidan bosqichma-bosqich sinovdan o‘tkazilib, 2026/2027 o‘quv yiligacha to‘liq amaliyotga tatbiq etilishi ko‘zda tutilgan bo‘lib, bu jarayonda o‘quvchilarning tanqidiy va mantiqiy fikrlashini, amaliy ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan xalqaro talablarga mos mashg‘ulot shakl va usullarini joriy etish nazarda tutilgan [9].

Shu bilan birga, geografiya ta’limi bo‘yicha nashr etilgan yangi darsliklar (masalan, P. N. G‘ulomov va boshqalar hammuallifligida 2020-yilda 5-sinf uchun chop etilgan “Geografiya” darsligi) ham mazmun jihatidan yangilangan, biroq bunday yangilanish sur’ati ta’lim muhitining moddiy-texnik yangilanish sur’atidan ilgarilab ketgan [10].

O‘zbekiston Geografiya jamiyati faoliyati doirasida tashkil etilgan ilmiy-amaliy anjumanlar materiallarida ham geografiya fanining umumta’lim, o‘rta maxsus va oliy maktablarda o‘qitilishi, darsliklar sifati, devoriy xaritalar to‘plami hamda Milliy atlasni yaratish borasida jiddiy muammolar mavjudligi qayd etilgan [9]. Bu — respublika miqyosidagi institutsional darajada ham ta’lim muhitining nomutanosibligi tan olinganidan dalolat beradi.

Diccertatsion tadqiqotlar darajasida ham muammo o‘z aksini topgan: F. R. Saydamatovning “Maktab geografiya ta’limida ekologik o‘lkashunoslik vositasida o‘quvchilarning ijodiy faoliyat tajribasini shakllantirish metodikasi” mavzusidagi tadqiqotida geografiya ta’limi jarayonida dala tadqiqoti, kartografik va statistik metodlardan foydalanishning didaktik imkoniyatlarini kengaytirish zarurligi asoslab berilgan, bu esa mavjud ta’lim muhitining amaliy-tadqiqiy komponenti hali ham yetarli darajada rivojlanmaganini bildiradi [7]. Shu bilan birga, boshqa bir tadqiqotda axborot-kommunikatsion texnologiyalar vositasida talabalarda geografik kompetentlik sifatlarini rivojlantirish masalasi o‘rganilib, raqamli ta’lim muhitini (onlayn-lug‘at, intellektual xarita, interfaol taqdimot dasturlari) shakllantirishning amaliy modeli ishlab chiqilgan — biroq bunday ilg‘or tajriba hozircha asosan oliy ta’lim bosqichida sinovdan o‘tkazilmoqda, umumiy o‘rta maktab amaliyotiga keng joriy etilmagan [8].

Yuqoridagi manbalarni tahlil qilish quyidagi asosiy muammolarni tizimlashtirishga imkon beradi: birinchidan, geografiya kabinetlarining zamonaviy kartografik, raqamli va laboratoriya vositalari bilan ta’minlanish darajasi hududlar kesimida bir xil emas; ikkinchidan, milliy o‘quv dasturining nazariy-konseptual yangilanishi bilan uni amalga oshiruvchi moddiy-metodik baza o‘rtasida vaqt va sur’at jihatidan uzilish mavjud; uchinchidan, o‘quvchilarning mustaqil tadqiqot va dala amaliyoti orqali bilim olish imkoniyatlari cheklangan; to‘rtinchidan, o‘qituvchilarning AKT va GAT (GIS) vositalaridan foydalanish malakasi bilan mavjud texnik infratuzilma o‘rtasida nomutanosiblik saqlanib qolmoqda.

O‘tkazilgan tahlil asosida tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilarda namoyon bo‘ladi: birinchi marta umumiy o‘rta ta’lim bosqichida geografiya fanini o‘qitish uchun ta’lim muhitini uch komponentli (fazoviy-moddiy, axborot-texnologik, ijtimoiy-metodik) tizim sifatida qarash asoslab berilmoqda; xalqaro (Avstraliya, Ummon, Ispaniya/IGU), MDH (Qozog‘iston) va milliy tajribani qiyosiy tahlil qilish orqali ta’lim muhitini rivojlantirishning bosqichma-bosqich, hududiy differensiyalashgan modeli taklif etilmoqda; shuningdek, geografiya ta’limida raqamli va dala-tadqiqot komponentlarini uyg‘unlashtirilgan holda joriy etishning didaktik mezonlari ishlab chiqilmoqda, bu esa mavjud tadqiqotlarda alohida-alohida ko‘rib chiqilgan yo‘nalishlarni yaxlit tizimga birlashtiradi.

Xulosa qilib aytganda, umumiy o‘rta ta’lim maktablarida geografiya fanini o‘qitish samaradorligi bevosita ta’lim muhitining sifati bilan bog‘liq murakkab, ko‘p qirrali jarayondir. Xalqaro va MDH tajribasining tahlili shuni ko‘rsatadiki, faqat o‘quv dasturi mazmunini yangilash yetarli emas — uni amalga oshiruvchi moddiy-texnik, raqamli va metodik muhitni parallel ravishda rivojlantirish zarur. O‘zbekiston misolida bu muammo Milliy o‘quv dasturi islohoti va ilmiy-amaliy anjumanlar materiallarida qisman e’tirof etilgan bo‘lsada, uni tizimli va hududiy differensiyalashgan tarzda bartaraf etish bo‘yicha kompleks ilmiy-metodik yondashuv hali to‘liq shakllanmagan. Shu sababli geografiya ta’limi muhitini zamonaviylashtirish bo‘yicha yagona konseptual model ishlab chiqish istiqbolli tadqiqot yo‘nalishi bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Lee, S. J., Kriewaldt, J. Where Powerful Knowledge and Pedagogical Content Knowledge Intersect: The Case of Knowledge and Beliefs for Teaching School Geography through Inquiry // International Research in Geographical and Environmental Education, 2025, Vol. 34, No. 1, P. 79–94. DOI: 10.1080/10382046.2024.2348274
2. De Miguel González, R. From International to Global Understanding: Toward a Century of International Geography Education // International Research in Geographical and Environmental Education, 2020 (Vol. 30, 2021 yilda nashr etilgan), No. 3, P. 202–217. DOI: 10.1080/10382046.2020.1809792
3. Al-Nofli, M. A. An Analysis of Geography Content in Relation to Geography for Life Standards in Oman // International Research in Geographical and Environmental Education, 2018, Vol. 27, No. 1, P. 56–68. DOI: 10.1080/10382046.2017.1285133
4. Ахметова А.А. Использование цифровых образовательных ресурсов и других цифровых сервисов на уроках географии и внеклассной работе // Наука и реальность. – 2024. – №2(18). – С. 103–106. cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-tsifrovyh-obrazovatelnyh-resursov-i-drugih-tsifrovyh-servisov-na-urokah-geografii-i-vneklassnoy-rabote
5. Дүйсебаева Ж. (Ақашева Ә.С., Дүйсебаева К.Ж. ҳаммуаллифлигида). Географияны оқыту әдістемесі: оқу-әдістемелік құралы. – Алматы: «Қазақ университеті», 2013. – 175 б. ISBN 978-601-04-0035-1. dokumen.pub/9786010400351.html
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 29 апрелдаги ПФ-5712-сон Фармони. “Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси”ни тасдиқлаш тўғрисида. lex.uz rasmiy portali.
7. Саидматов Ф. Р. Мактаб география таълимида экологик ўлкашунослик воситасида ўқувчиларнинг ижодий фаолият тажрибасини шакллантириш методикаси: DSc тадқиқоти бўйича ОАК эълони. Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти, ИК DSc.03/30.04.2021.Ped.82.03. oak.uz/pages/8403
8. Ахборот-коммуникацион технологиялар воситасида талабаларда географик компетентлик сифатларини ривожлантириш (“Ўрта Осиё табиий географияси” фанини ўқитиш мисолида): PhD дисс. бўйича ОАК эълони, рўйхат рақами Б2021.2.PhD/Ped2595, илмий раҳбар К.М.Боймирзаев. oak.uz/pages/14225
9. Ўзбекистон география жамияти ахбороти, 62-жилд. – Тошкент, 2022. (География таълими тизимидаги муаммолар ва Миллий ўқув дастури бўйича материаллар). researchgate.net/publication/374005100
10. Ғуломов П.Н., Қурбонниёзов Р., Авезов М.М., Саидова Н.П. География (Табиий география бошланғич курси): 5-синф дарслиги. – Тошкент: «Mitti yulduz», 2020.